روښاني ليکني

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوږيشکي (نوبنار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خوګیانو د مطبوعاتو سلسله (۶)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوګیاني (ننګرهار)

۱۹۸۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکني

دليکوال نوم: حبيب الله رفيع

دکاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

دخپريدو کال: ۱۹۸۷ع

دپريس نوم: جدون پريس پښور

دچاپ شمير:

بيه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزاني خوشکي د ادبي میراث پالونکي

ګران

عبدالله جان عابد خوګیاني

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	١
[١] د روښانی لیکنو موخه او هدف	٢
[٢] د روښاني لیکنو ارځښت او خصوصیت	٤
[٣] د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي	٨
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	١٠
(١) د روښان خپلې لیکنې او آثار	١١
١- پښتو رسم الخط	١٢
٢- صراط التوحید	١٤
٣- مقصود المؤمنین	١٦
٤- فخر الطالبین	١٧
٥- خیر البیان	١٨
٦- حالنامه	٢١
٧- د روښان یو نوموړی تألیف	٢٣
٨- مکتوبات	٢٤
٩- واجیدی شلوک	٢٥

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- دروښان شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۵) - خورپان (؟)	۳۰
(۲) روښان ټوله لیکني	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) دروښان د پیروانو لیکني	۳۳
(۱) ارزاني	۳۳
۱٤- دارزاني د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- دارزاني بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- دحضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- دارزاني نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- دارزاني مکتوبات	٤۳
(۲) ملاعمر	٤٤
۲۳- دملاعمر شعرونه	٤۵
(۳) علي محمد	٤۵
۲٤- دعلي محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاري	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- د میرزاخان انصاری دیوان	٤۷
(۵) دولت لوانی	٤۹
۲٦- د دولت دیوان	٤۹
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- د واصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱۰) قادر داد روښانی	۵۸
۳٦- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا رزاني پښتو ادبي ټولنې خوګیانې په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر څنګه وسه د پښتو د بډلمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائینسي علوم او فنون راخپاره وي، او دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دا رزاني پښتو ادبي ټولنې دپاره دا ډېره دفخر او نازخبره ده چې دې لړکې مونږ د ټولو نه اول د بری او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې دیوه زلمي، زیارکښ، معتمد، مایه ناز او قدرآور ریسرچ سکالر حبیب الله رفیع ورد ګ یوه رساله "روښاني لیکني" کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري دیاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وه.

دې لړکې ارزاني پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه دې پېرزوینې ډېره ډېره منته کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زمونږ سره د حوصله افزائي وکړي.

مونږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زمونږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وکوري او خپل وړاندیز د تل له محځه په راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خویشکی

صدر

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوېشکی ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳ هـ ق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د بېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ژور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوېشکو درنو ادبي ملګروته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د زراثو ندي کولو له پاره یې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو مېلو او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسیک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وې.

نه دوی ته په دې هم مبارکي وړکوم چې د «ارزاني خوښکي» په یاد د یوې څېړن غونډې (سیمینار) تابیا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بایزید روښان او روښانیانو په باره کې یو لوی نړیوال (عالمي) کنفرانس جوړ شوی و، له نېکه مرغه ما هم په دې سیمینار کې علمي غړیتوب درلود او د «روښاني لیکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ور ته لیکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بیا لومړی د «آریانا» په تاریخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان یاد» په نامه و، او د ترتیب او اهتمام افتخار یې زما په غاړه و، خپره شوه، اوس مې تصمیم درلود چې د سیمینار ټولې مقالې بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدیر داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړې خپرول د ارزاني خوښکي ادبي ټولنې له خوا تر سره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه داړن اني خوښکي د سمينار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تيار ديارده در وښاني ليکني رساله ورته وړاندې کړه .

ما دا رساله داسې وخت ليکلې چې د روښانيانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بيا نوی نظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ور زيات کړل خو له دې ټولو سره سره بيا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نيمګړی دی ، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ډاډه کوم او په همدې ډاډ يې د روښانيانو مخې ته ږدم ، د ټېرو ځوانو بخښنه غواړم او د اړن اني خوښکي ادبي ټولنې ته يې د « برګ سبز تحفهٔ درويش » په بڼا وړاندې کوم ، څو يې تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي .

په مينه

ح - رفيع

پيښور ، کوز تاکال

۱۰/ ۷ / ۱۳۶۵ ش/ ۱۹۸۶ ع/ ۲/۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

په دې کوچنۍ اثرکې موږ تاسې ته د ړوسانی ادبي مکتب هغه آثار په لنډ ډول د ړ پېژنو چې تراوسه پاتې، پېژندل شوي او زموږ لاسونو ته را رسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان تو ند و باد ونو د ډېر ادبي ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه سېلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکي غېږې ته سپارلي چې دلته‌ون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو د رانه‌لو ستونکي ور سره اشنا کوو.

[۱]

د روښاني لیکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخین یوه خوله دي چې د روښانیانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکمیت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ژغ لرې کول وو، خو د دې سیاسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکارې په لاس کې و، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر ویښته نرۍ مسائلې څېړلي په خپلو لیکنو کې یې خپله ملي موخه او هدف هم تعقیب کړی دی او پښتانه یې دې ته هڅولي چې یو ملي حکومت او مرکز ولري.

پیر روښان د اسې وخت په نړۍ سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لودیانو ټولواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډهلي پر تخت ناست و، پښتانه له هند نه ایستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کاملګرام» ته راغله (۱).

همداراز کله چې بایزید روښان ولیدل چې کورګاني حاکمانو یوه ورځ پښتنه مېرمن ونیوله او د دې ویښتان یې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به ګرځېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته بله لاره ونه لیده نو همدا و چې لاس په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ډګر جګړې وکړل، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او واضح ډول او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه ښکاره کېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښان زامنو په خپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکوال ځنبښت او خصوصيت

د روښاني ليکوال ځنبښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تېزې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دي چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

– د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.

– او ارزاني روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.

– دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکيني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنا مې پیل کړی.
- د وی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې ټول په یوه خوله په دې لار روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف داپوړیو ونغښتلې او وڅیړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري، دلیکونکي تالیف، ۱ - ۱۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثار وکې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وایي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نمود که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ...» (۱).

په مخزن کې وایي:

«بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، هوښیاري او خیر کي یې ډېره نه ده وه ...» (۲).

«دا تاریک یو حکمتي ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کې» (۳).

همدا راز د ارزاني په باب وایي:

«... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ...» (٤).

د روښانیانو ادبي مرتبه (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، د درویزه مخزن د ده د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲) (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ هـ کال کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال کتابتون.

(٤) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړی:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نور په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم ډیر زیات دی، ځکه ددوی په آثارو کې د پښتو ډیر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او هېره شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثارو له ویو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني ليكونايا وپي اوكمپابي

له تاريخي سندونو څخه داهم ښكاري چې روښانيان ډېره لويه ډله وه او ددې ډلې نيات عالمانو او پوهان ليكوالان او مؤلفين وو خو د دوی ليكنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د ليكنو په لړ كې چې په تاريخي سندونو كې يادې شوي، داسې ليكنې شته چې يوازې نوم يې پاتې دی او نورو يې پته نشته او همدارنګه ډېرې ليكنې تراوسه ورکې دي او يوازې په نامه يې پېژنو.

ددې علت هم دادی چې د روښانيانو له دې كبله چې د روښانيانو د منطق په مقابل كې يې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني ليكنو كې د دښمنانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل كېدل نو يوازېنۍ چاره يې داليد له چې د دوی آثار محوه كړي او له منځه يې يوسي ، په خپله د دښمنانو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) انکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داڅه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان د دښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میا روښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې. د دې له پاره تیار و چې د خیرالبیان نسخه یوځای څنې پاتې شوې وه، تحول لښکریې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده څو چې کتاب نه وو ور ته راسپارلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصود المؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

«په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصود المؤمنین و ځان اباسین مته وغورځاوه ...» (۳).

داو د روښاني لیکنو د ناپاوتۀ علت او دا و د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن، قلمي نسخه . (۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډیمي، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبر خان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پیژندګلوي

په دې لیکنه د روښاني لیکنو پیژندګلوي تر څلورو سرلیکونو لاندې وړاندې کیږي:

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار.

(۲) : روښان پوله لیکنې.

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې.

(٤) : روښاني پوله لیکنې.

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان شهره چې د سیاست د ډګر ګرځندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه او په خپل نافزګاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځينې یې پاتې او ځينې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي، نښې نښانې ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زياتې وې چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونو غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه خوشحال د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«این ماحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت...»(۱).

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... و رسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ....."(۱)

همدا راز د ځینې نوروما خذونو له ښکلو نه هم ښکاري چې د ده ډېرې لیکنې کړي او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره يې هرې خواته ا ستولی دي ، د ده په څلورو ژبو لیکنې کولای شوې او په پښتو يې شعر وایه ، تر او سه يې چې کومې لیکنې معلومې دي ، هغه دا دي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي د خپل د یوان په یوبیت کې وایلي دي :

افغاني لفظ مشکل وُ لوست کو پښ نه شه
ورته وښو کننده د یارلس حـرفـونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان د لیک د دود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیرالبیان (تفصیل يې وروسته راځي) د ورکې نسخې په ترلاسه کېدلو سره ځرګنده شوه چې د دې نسخې د ســـر څورلس مخونه د لیک د دود په باب دي ، چې ښايي همدا به دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د څلورغږونو راغلي توري -

(۱) : مخزن قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیارلسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

دخیر البیان د نسخې په څلورو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې «ا، ب، پ، ت، ټ، ج، ځ، خ، څ، د، ډ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د اوسني «ځ» غږ یې ښوده)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني «ړ» غږ یې ښوده)، ر، ړ، ز، ژ (چې د اوسني ژې «ژ» غږ یې ورکاوه) س (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کرښه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي راغلي او د پښتو دخاصو غږونو توري یې د «چیګړ» په کښون د ووولسو توري دي او که هغه مکرر ناپېژندل شوی «ګ» چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي د یارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: دخیرالبیان دعکسي چاپ لومړۍ مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش. داسې برېښي چې دخیر البیان دوهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: ز نځیرعه دخوشال بابا، دلیکوڼکی تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

د پښتو د ځانګړو غږونو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارناني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او نورې روښاني نسخه چې د اروا ښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لېږلی ؤ، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لېږلو خوښ شوی ؤ (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماني د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنولو تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړنۍ اته مخونه نشته ، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه ؟ او که شوی په څه ډول ؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي .

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې څو ندپېښې په فارسي لیکلې او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده ، دځان پېژندګلوۍ نه وروسته پاچایانو ته درې لارښوونې لیکي ، وروسته په لومړي باب کې دشریعت ، په دوهم باب کې دطریقت ، په دریم باب کې د حقیقت ، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي .

استاد حبیبي د صراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آیاتو ، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي ، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم خبرې دي (۱) .

---

(۱) : د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه .

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې د اروا ښاد ډاکټر محمد شفیع خوېشکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبونو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې تر لاسه شوه چې ځای پر ځای ترکیبونو لاندې په فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکټر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه چاپ کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني دین او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د د وهمې خور په څوارلسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

دا کتاب څلوریوویشت[۲۱] بابونه لري چې سرلیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) د دهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکټر شفیع لاهوري مقاله، د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) قناعت او توبه، (۱۴) نه ترڅ (۲۱) باب پورې اړه مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن يې په توره سياهي او فارسي ژباړه يې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤ - فخر الطالبين :

فخر الطالبين د بايزيد روښان يو بل اثر دی چې د وخت پاچاهانو او حاکمانو ته يې د خپل تبليغ او تلقين د نورو ليکنو او رسالو په لړ کې د خپل خليفه، يوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم ميرزا سليمان ته استولې دی.

د دې اثر یا دونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې يې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳) .

---

(۱) خير البيان، سريزه ، ۸۹ مخ . د پښتو ادبياتو تاريخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبياتو تاريخ ، دوهم ټوك ، ۳۰۰ مخ .

(۳) پښتو مجله، د ډاکتر شفيع مقاله ، د خيرالبيان سريزه، ۸۹ مخ، د پښتو ادبياتو تاريخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د ډېر مهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب دی چې داخوند درویزه په سترګو کې اغزی دی، او پرې لیکلي یې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوله نه سړېږي نو بیا لیکي :

« وایضًا این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده .... » (۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي :

..... و آنرا خیرالبیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شرالبیان نامید.

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وآگر ... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو ځل پیدا کیدو نه وروسته بېرته ورکه شوې وه د لوېدیځ المان د هیو بنګن په یوه کتابتون کې وموندل شوه او اوس هلته ساتل کیږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استناخ او چاپ کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سیمینار په ویاړ زموږ لاس ته راوسپارله، او دریم ځل یې چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثر او ادب له پلوه ځورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغیز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبور کاوه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیرالبیان تر ساسم اغېزلاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب پوالهامي غږ بولي چې وردته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمان»⁽¹⁾. او په همدې توګه یې دکتاب ترپایه پورې د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلې ده او د «هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده» د «کلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبن» په انډول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو او حدیثونو متکي، او په دې اثرکې تصوف هم له رو ښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دي.

دکتاب ټول مطالب تریوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویواو وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټولې پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷½) او اوږدوالی ده (۱۳½) سانتي متره دي⁽²⁾.

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب دبشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګوری: داستادحبیبي دپښتو ادبیاتوتاریخ، دخیرالبیان دپښتوچاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې -
یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاده شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ش / ۱۹۸۳ع کال د پښتوخوان محقق سناغلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوې او دحجم له پلوه هم دلومړی نسخې د دې چنده ده.
دا نسخه (۸ ٤ ٤) پاڼې لري چې هرمخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خپربدلو سره به چې، د ښاغلي زلمی هیوادمل تر کار لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

٦- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهورکتاب دی، چې بیا وروسته دده دیوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل ۹۰ - ۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بايزيد د ژوند تفصيلي حالات راغلي او په نورو برخو کې يې د ده د اولادې او مريدانو حالات ليکل شوي دي.

د دې کتاب يوه نسخه د عليګړه په ختيځ کتابتون کې سبحان (۹۲۰/۳۷۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب يونيورسټي د کتابتون له پاره هم يوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکيډمۍ پېښور په کتابتون کې يې هم يو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لويه نيمګړتيا دا ده چې د پېښو کلونه د بر کمه پکې نښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، يوه خبره پر بېر دي بلې ته وهانګي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم يو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصيلات نه لري چې ده د خيل ژوند په وروستيو د وديمو کلونو کې له مغليا سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفيع د مقالې پښتو ژباړه، روښانيان د مغلو تاريخيانو په ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خيرالبيان سريزه، ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکيډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتيب او تاليف.

(۳) روښانيان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفيع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانيانو د نومونو تاليف:

دکابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبيبي يو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې يوه رساله يقيناً د بايزيد روښان تاليف ده او د ده يوه مريد چې همدان نوميږي په (۱۰۴۳هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثيه له نيمګړې نسخې نه وروسته په نيمګړي ډول شروع شوې او يو ځای په واضح ټکو يې ليکل شوي دي:

«قال بايزيد مسکين: مع الساکن ذکر الله فضيلة و ذکر الله فريضة لا يذکر للانسان شيی بغير معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب ميدهی وچه جواب ميگويی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نيايد و به دروغ نګذری و نجاة نيابی که خدای تعالی به دروغ ګويان لعنت ګفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبين ...»

داش هم لکه د روښان د جينو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او د ليکوالي بڼه يې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بايزيد مسکين نوم اخلی دا هم د خير البيان، صراط التوحيد او مقصود المؤمنين سره سم دی او بل دليل دادی چې دا رساله داسې ختميږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان

تمت تمام شد، کار من نظام شد، امید وار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲). (۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر دبایزید روښان یو بل ورك اثر ګڼي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا د ده د نورو لیکونو مجموعه ده-

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خود همدان په هغه مهر کې چې په همدې مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدې سره په لاس ترخیرالبیان اټلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدېږي چې دده مکتوبونه دې هم را ټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پرونیسټ استولی دی (۲) دا خبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیرالبیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکی چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابی یو منظوم کتاب دی چې «اوتکارناتهه»، ترتیب کړی ، د ځینې خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دی چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې ترېلې ؤ ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبد القدوس ، د خیرالبیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیرالبیان سریزه ، ۵۰ مخ ـ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته، خو که بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک یې نظم کړی (لکه دجالندر د- انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوامي هندو ایانو کافي علم لرلو او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اثر په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوک اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې دا اثر د «وجید اد شلوک» په نامه «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کېدلو په باب د-

(۱) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.
(۲) قاضي فضل غفران او ګل افضل خان، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» پښتو اکیډیمي، د پېښور پوهنتون، ۱۹۷۱ع، ۱۲۲ مخ.
(۳) استاد حبیبي، د عکسي خیرالبیان سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو :

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی و ، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی وو او د ده اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو ... »(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورو ژبو خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي :

« و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان مینمود ... »(۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعر نه هم ویلی دي ، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي ، لیکن د حالنامې دا صراحت چې : « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات ، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې ، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس »(۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعر نه—

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۲۷۲ مخ .

(۲): مخزن ، قلمي نسخه .

(۳) حالنامه : روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، ډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود، د هیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي.

همدا راز د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاره کوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلی وو. خو اوس د « فرحت المجتبیٰ » له ترلاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وايي قصیدې یې انشا کړې دي (۲).

۱۱- سرودونه:

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوك او رنم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا د شپږ جوړ کړی سرودونه یادکړي: ناسري - (دهناسري) پنځه پردې، څلور پردې، د جنگ آهنگ، د شهادت مقام. په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۸۶ مخ.

(۲) فرحت المجتبیٰ ورو سته درپېژندل کېږي.

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، د ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « روښانیان » مؤلف د دوهم امیرخسرو لقب ورکړی دی (۱) په هغه ډ توسن مونږ هم د ده سرودونه دیوه ارځښتناك اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبیٰ :

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هېوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. اروا ښاد دوست محمد بریخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې (۱) نیوه او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هېوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: « دا تصنیف د میاروښان دی » خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې فرحت المجتبیٰ دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سر تر پایه د قصیدې په بڼه، د لنډه یو په سجع : « ینه » ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰ مخ.

(۹) خوريان :

استاد حبيبي ليکي چې راورتي د خپل پښتو ګرامر په سريزه کې خيرالبيان د «خوريان» په نامه يادکړی دی(۱) خو سرالف کيرو د دې پټهانز په اردو ترجمه کې په واضح ټکو ليکلي شوي چې د بايزيد ډېر مشهور آثار خيرالبيان او خوريان دي (۲) اما په دې برخه کې يې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبيبي سره وغږېدم هغوی وويل چې په دې نامه که د بايزيد کوم اثر وي، نو شايي چې دا «خوريان» د «خوري پاڼې» اوسنی شکل وي.

زما اټکل دا دی که پير روښان «خوري پاڼې» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې يا د شو، نو ځکه ما «خوريان» ته د بايزيد د آثارو شمېره ورنه کړه او د سوالي په نښه مې قيد کړ.

---

(۱): حبيبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کيرو، پټهان، د سيد محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکيډمۍ، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱-۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښان د ده لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوې دي، اوس به نو هغه لیکنې یاد کړو چې په تر لاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتۍ کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده، دا رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالی د ډول او مطالبو اداء د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناویهی عربی انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

(۱) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ځکه ندي وو او اکثرو یې لکه د ده غوندې پر دوو، دریو ... او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غور بېږو:

(۱): «ارزاني»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان-

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا- روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلې ده (۲) خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً دا چې خیرالبیان بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملګرو ته د مړینې په وخت ویلي وو چې ما هر څه په خیرالبیان کې لیکلي او زما لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب دا خبره سمه نه ده ځکه بایزید پخپله دد ې توړو ټاکل خدایي الهام بولي (۴).

دارزانې لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پټې پټولای چې ان- اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزانی په تمام سر بند، زمند، خوښکې او د قصور او سپړونکي و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور-

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، د وهم ټوك، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله.

(٤): وګوره د خیرالبیان د سرخبرو رلس مخونه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اديبان ملا علي او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان وو ده ورونه وو (۱). عبدالحلیم اخوند بې له دې چې سند وښیي ده ده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند د ده د خپلې وینا له مخې تر یو زر او لسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی — په حساب د دوست، دغوږ دی

غین، زې، دال، یې څلور دي — په شپږ یا د حساب ده وه دی (۲)

ده هم لکه د پیر روښان غونډې د بې آثار لیکلي چې تر او سه یې دا لیکنې تر لاسه شوې او یا یې آثار یاد شوي دي:

۱/۱۴ - د ارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ – ۵۳۷ مخونه. ښاغلي د اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې ده: *دی په خوېشکو کی عزیز د والد نوم یی برهان دی*

خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وی، بلکه د شعر نه دوی معناوې اخیستی شي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخیل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاسکښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې تخلوینږې وې چې دوه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې پوره ل بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي د انسخه د پښتو په بالا ماني کې د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلي ربستین د انسخه دارزاني په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا ټکي نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پښتو د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پښتو د پښتو اکیډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادداښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کټلاک، ۹۱ مخ، ۱۹۶۵ کال ع

(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي ربستین "پښتو د خطي نسخو فهرست"

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه. محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پښتو پښتو اکیډمۍ ته له خپلو سپېره نورو آثارو سره ورښخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندلو سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم دخپل دیوان په باب وایي:

د فقیر پښتو دیوان دی　　دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو　　دی بیان په څوالوان دی (۲)

او ورپسې دخپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلي همېش خلیل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلی او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلي دی، خو د ده دیوان له ژورې کتنې څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی　　د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): دارزاني د دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۲/۱۵ - دارزانی بې نومه مجموعه:

دارزانی پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یو بله مجموعه
پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکو نو لاندې یې په پرله پسې
څلوریزو مطالب نظم کړي دی. تر او سه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دژوند او-

---

(۱): د ارزانی دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مېړه کېدلو بيان ، نصيحت ، اخلاص بيان ، طمع ، د پنځو بناء ـ مسلماني بيان ، د شريعت بيان او له دې وروسته يې د روښاني تصوف اته پوړۍ ځېړلې ، د الله تعالىٰ پاک نوم يادول ، د فلک د ګردش بيان ، د مرګ بيان » اونور دي . دا مجموعه د ديوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې ديوان ختم شوی شروع کېږي او بيا تر ۳۱۸ مخ پورې رسيدلې ، خو بيا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نيمګړې ده ، له دې نه ښکاري چې دا رنګ دا مجموعه چې د ـ روښاني لارې مهم مطالب يې پکې ويلي ، د ده د ديوان نه زياته او لويه وه .

۱۶/۳ ـ د حضرت رسول خوب :

د حضرت رسول خوب دا رنګ بله ليکنه ده چې ديوی يې تو قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانګړې توګه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د يځوانيو وينا وال وينا وې را غلي دي او د کلتو ر او اطلاعاتو وزارت په خطي کتا بتون کې ساتله کېږي(۲).

---

(۱) وګورئ : د پښتو يځوانو تذکره ، حبيب الله رفيع ، د تاريخ او ادب ټولنې خپرونه ، ۶۴ مخ.

(۲) د ن يا تې پېژند ګلوی لپاره وګورئ : کتاب مجله ، لومړی کال ، لومړۍ ګڼه (د ۱۳۵۲ کال وری ـ غبرګولی) د پښتو يو نو مورکې مجموعې ، د ليکو نکي مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی :

(واوره) ای د آدم زویه   ورځ به د رښتیو لویه

که هغه خوارې ویښې   تا به پیل کاندې له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده :

ارزانی ولې نه ژاړې   خپل مقصود ولې نه غواړې

هوری ستا د عمر شپې   څوك ولاړې دی څوك ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د « فقیر سلیمان »

په نامه راغلی ده (۱) خو له سبک ، جوړښت او څلوریزو توب (دالفاظو په لږ تغییر)

څخه یې څرګندیږي چې ویونکی به یې ارزانی وي .

۴/۱۷ - دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یو کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ-

دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبی خوندي ترې کړی دی (۲) .

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغنی

کاسی په قلم کښل شوی او خطی نسخه یې د لیکوونکی په کتابتون کې خوندي ده .

د زیاتې پېژندګلوی له پاره وګورئ: ادبي ستوري د لیکوونکی تالیف ، ۱۳۵۲ - پښتوټولنه.

(۲) دا یادونه ارواښاد استاد حبیبي ماته راښولې وه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوي دي، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه: روح جاری، روح مقیم، روح امین روح قدسی او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي.

دا رنګې نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«نور ذکر دې ورکه - د سري اندامونه خدای کړي دي، دهر اندام بخره شته، ستر ګې خدای کتو له کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو له کړې ده، او پوزه خدای دم له کړې یدا، او غوږ خدای اوریدو له کړې دي او پښې خدای یا نه له کړېدي او زړه خدای یاد له کړی دی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې نشي نساسه او مه یې و باسه».

۵/۱۸ - چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د ده یو کتاب د «چهار رما» په نامه هم یاد وي(۱) چې استاد حبیبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعرا لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم یې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سبو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دانوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنگه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وی، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزاني چون تیز فهم وفصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی، فارسی و هندی وعربی بیان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو ... دی بیان په څو الوان دی (۴)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی ... چې اوبد لی دا چو تار دی

په څلور ژبو اوبد لی ... دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولگي لپاره، د پوهنتون گستتنری چاپ، د ارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): د ارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): د ارزاني په قلمی دیوان پورې نښتي مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې یې یو یو دیوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش ليکي:

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه يې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي» (۲).

دا ټول څرگنداني او روايات څرگندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده، له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعار و يې لا تراوسه نه دي تر لاسه شوي او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - دارزاني مکويات:

د روښانيانو پېړۍ خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له ډېر احتياطه نشم ويلای:

---

(۱) : پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه گڼه (۱۹۵۹ ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک ، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فقیر وینا د سر سره   رښتیا نه وایئ د ترسه

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلي چې هغه باید هرچا ته و نښي، علاوه چې یې دا دیوان ترتیباوه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي:

دال - د دې دیوان خبرې   کل د زړه دی مرغلري
واړه ګوره (ی) یې دې پیلي   کل «مګوی شوې» څنې لري (۱)

او دا صراحت ښیي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وی، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای!

ملا عمر (۲)

ملا عمر خو ښکی د ارزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن کڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او وروستیو اخځو هم یاد کړی دی.

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳/۱ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چیرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱). تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي. له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې، نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د «عمر روښاني» ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شعرانو د مکتب ښکاري، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دا دی:

د ګور غه تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې ورونه
په ګور کې د بدانو ښادی نشته لوړ د لوړ عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې —

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستيو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲٤ - دعلی محمّد شعرونه:

ماته دعبد الغنی کاسی له جونګ نه دمیا علی محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوریکي هم خوندي کړي او اټکل کیږي چې داشعر هم دده دی (۱). خپنو کسانو د حالنامې بشپړونکی علی محمد مخلص او دا علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا ټرآنې پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه د دې علی محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډونکي علی محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابابکر کند هاری دی نو ځکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص هم باید دیوه له نامه سره مل کړو،نه د دواړو.

دعبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمّد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علی محمّد دی یو خاص ډول جوړ ښت لری، تصوفی مطالب پکې را نغښتل شوي او د شعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا او د نورو شاعرانو د په ور ته شعرونه به چې په دې.

(۱) : وګورئ: ادبی ستوری، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جو نکه کي خو ندي دي په خاصو صوفيانه حلقوکې په يوه خاص وزن و يل کېدل (۱) او چې يو ځل بيا ته تر شا و ګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرو دونو د جوړولو په برخه کې - دده له خوا د سلوک د سرود ايجاد را يا د کړو نو بيا دا استکل - هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرود سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې تر لاسه کوله (۲) او هم دا دي جو نکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دې شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو .

(٤) ميرزاخان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانو نکی شاعر دی .

۲۵/۱ - دميرزاخان ديوان :

د ميرزا خان انصاري ديوان د ډېر برخې لري، د ده د ديوان په لومړۍ برخه کې يوه او بله الفنامه ده، بيا -

---

(۱) : د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ : ادبي ستوري له ۱ - ۱۷ مخ پورې:

(۲) : وګورئ : په همدې رساله کې د روښان د ليکنو او آثارو برخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللې (قصيدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلې دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ مخونه دي (۱).

د ميرزاخان انصاري د ديوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځينو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برټش موزيم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، يوه يې په کوټه کې د سيال کاکړ په کتابتون کې او يوه نيمګړې نسخه يې د ليکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. يوه نسخه يې چې د دو نسخو له مخې ترتيب شوې ده، پخوا په ۱۳۳۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د ديوان ميرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې يوه نيمګړې نسخه هېښ خليل په پېښور کې خپره کړې ده او بيا يې ښاغلي بشير متين په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دي. د ده د ديوان څو څو بولې د روسي ختيځ پوهاند دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظير، ګلشن روه کې يې هم دوينا خو بولې راغلي دي (۳).

(۱)، د دې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ هـ ش کال په ګلکيسون کې د ليکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کريستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د ليکوال اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزا خان انصاری په شعر کې هم دروښانی لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې دڅړ یې له پلوه هم دارزښت وړ دي.

(۵) ـ دولت لوانی

دولت لوانی دپښتو یو خوږ ژبی شاعر، دمیا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې دلسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې به ژوندی وي.

۲۶/۱ ـ د دولت دیوان:

د دولت لوانی نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قصې، دوه اېزی (مثنوی) او دشعر نور دولونه پکې خوندي دي، تر اوسه لومړی شاعر دی چې په رکنی عروضو سم یې پارلي ـ ویلي او موږ ته را پرې ایښې دي (۱). دده د دیوان یوه نسخه په برتانوي موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند درامپور په رضا لایبریری کې، یوه یې په کابل او بله دغزني دالبیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لوانی دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): دغې نسخو پته ماته کران ملګري ښاغلی حبیب الله ذولی دملې له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوه نسخه يې د هند په ... لايبرېرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه يې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بايزيد روښان د نړيوال سيمينار په وياړ زموږ لاسو ته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ويناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانيانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې يو کتور او د پښتو شعر څرګند اثر دی.

د ده ديوان پنځه او په درېيو دفترونو وېشل شوی دی، دی هم د نورو روښانيانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی يې د نورو روښانيانو سره توپير نه لري. د دولت نوري ليکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی يو روښاني ليکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زيات شهرت لري، ميرزا خان انصاري او دولت روښاني يې يادونه کړې او د خوږې وينا خاوند يې ګڼلی دی.

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵-۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید د روښان خپل حال لیکلی ؤ (مونږ څخه یې خبرې يې وکړې) بیا داکتاب د اورنګزیب په وخت کې د ده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوال ونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي :

« حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تالیف علوخان شینواری »

خو په سرېزه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابکرزي دی (۱).

ځینو اخځونو دا سړی علي محمد د ارزاني ورور بللی دی، خو د ارزاني او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او مونږ څخه خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم کېنې نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګر مل ؤ او کله چې روښانیان ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د ارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲)، د حالنامې په سریزه کې — علي محمد په دې توګه لیکي :

---

(۱) : کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میاروښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲) : تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا ښروالي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.)

«الحمدلله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز...» (۱)

د حالنامې مايکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راسېدلی او ښايي چې په سپېڅلو سرايې د روښانيانو په باب ډېرې تورې تاريکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص ديوان:

ميرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ يادونه کوي او شاعري يې ستايي. د ده د ديوان نسخې ډېرې کميابې دي، يوه نسخه يې په برتانش موزيم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکارېږي چې د مخلص د ديوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده يو نيم غزل يې ترې راخيستی دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا يوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې يوه خطي نسخه د بنګال ايشياټک سوسايټي په کتابتون ـ

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانيا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص، ته یې څرګند په هر آوان کـــه
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څو مقامات سته (۱)

واصل روښانـــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوندکاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو دیوان :

د واصل د اشعارو بشپړ دیوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د دیوانونو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود. د واصل یوازې یوه بوللـه او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، ۱۱ - ۱۲ مخونه.

(۲) وګورئ : د واصل روښاني د څو شعرونو سریزه ، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال خان د شعر ونمونه نامه د روسیانو سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او د اصل د دیوان یوه بشپړه نسخه نه ده غلې هغوی د هند په رضا لایبرېرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاء الله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱)۰

۳۱/۲ - د واصل الفنامې:

د واصل دري الفنامې چې له الف نه تر یا یوه یوه د مربع په بڼه ویلې شوې دی او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني تفسیر شوی دی د عبدالغني کاسي په جونک کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي ۰

۳۲/۳ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي : د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی ، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي : « دا د یوه هندي شاعر

---

(۱) : د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې ، ۱۰۳ مخ ۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده[1] مونږ چې دې ته وګورو چې روښانيانو په خپل ټول ليکنې کولای شوې نو ويلای شو چې ښايي و اصل به د دې شعرونه هم ويلي وي، خو بيا هم څو دا نسخه و نه کتله شي پرېکړې حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمّد روښاني

خواجه محمّد يو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده.

۱/۲۳ - د خواجه محمّد شعر:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خليفه خواجه محمّد شعر سره راغلی دې، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط ليکلی خو بيا هم لوستل کېدای شي، ځ به يې کند هاره ده او د شعرونو بحر يې لنډ دی[2].

ما ته يو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښايسته خان نومي کښلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه پاڼکې خوندي وو، دا شعرونه دوه دوله وو، يو ډول يې لنډ بحر کې په يوځاص

---

(۱) : وګوری: د همدې شعرونو سريزه، ۱۶ مخ.

(۲) : روښانيان يا د مخلوتاريکيان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرول لیکل شوي وو، چې دواړو دولو بیلې ـ بیلې بڼې درلودې
او دیوه شاعر نه ښکاره کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له ـ
دیوان سره مخامخ کړل تول هلته وموندل شول. اوس چې دا
موضوع راښکاره کېږي زه فکر کوم چې دا خاص پرول
شعرونه دي چې په لنډه بحر کې ویل شوي دي. همدی خواجه محمد
وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان
ورګډ شوي وي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله
د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښايي چې دی به د
بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم
پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصان وو او
خصوصاً د ده دا یو بیت خو دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علي د میان پنجو شه
هسې پورته پسې تللی دا نخښیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او دواړه د اورنګ زیب په وخت کې ژوندي وو.

(۹) کریمداد

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی
چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له نوموړي نه راویوست، فکر
کېده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان
لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تخلص دی ـ

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما ځی ورانه شوی ده (۱).

۱/۳۴ - دکریمداد پښتو شعرونه:

دکریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کیږي، له دې دیوانه دپښتو ټولنې پښتو اکیډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان سرسری تولونې پوري سپیدلې او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه، په ردیفو کې ډېرې غزلې خوندي کیږي.

دکریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه دنورو روښانیانو غوندې دکامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵ - دکریمداد پارسي وینا:

دکریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم -

---

(۱): دکریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې خپور شوی او په سریزه کې یې دده په ژوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: دکریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم ترقوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې دده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښي بللی خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري.

دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره موښتي راغلی، د دده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم دده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کيدو او په څېر ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کيدلو داد ب په نړۍ وپېژانده، دی هم د روښان دکورنۍ غړی او دده کودی ؤ (۱۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد ترقوله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې -

---

(۱۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه پاڅیږي په ورکه خزانه کې راغلی دي ، شعر یې خوږ، روان او د روښانۍ لارې روښانوونکی دی او هم د ده په شعر کې د میني سوې ترانې راغلي او پر روښاني ادب یې عشقي وینا هم ورزیاته کړې ده(۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانیانو یو متأخر شاعر دی چې د دوولسمې پېړۍ په دوهمه نیمایۍ کې یې ژوند کاوه، د ده وینا لومړی ځل د خیبر ادب او بیا ورکې خزانې خوندي کړې ده. اورکزي یې نوم نه ښکاري ، بر بېښي چې دی به په قام اورکزی وُ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ ، په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اورکزی په نامه یو دیوان خوندي دی چې د احمدشاه بابا په وخت کې یې ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره یې د ژوند وخت یو دی نوکیدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) د ده دوینا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: خیبر ادب ، مراد شینواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی ټوک ۱۹۶۰ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه .

(۲) : د اخبره ښاغلی سیال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوركزي وي ، خو بيا هم داخبره هله سپينيږي چې د قابل
اوركزي ديوان ولوستل شي.

۱/۳۷- داوركزي شعرونه:

اوركزی د ديوان خاوند ښكاري ، خوان عشقي شعرونه
لري، خو موږ ته يې د كوټو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي،
د روښانه لارې ټكره لاروی او د روښان پير كلك علاقمند
دی، وايي :

راهد د بايزيد مسكين كړه په تقوى كې مې متين كړه
دعقبې د معاش فكر، هم دده په رهبری كړم

شيخ آدم روښاني (۱۲)

آدم د پښتو لرغوني ديوان لرونكی شاعر دی چې په يوولسمه
هجري پېړۍ كې يې ژوند كړی او د اشنغر په شا وخوا كې
استوګنه ده ، داورنګ زيب د واكمنۍ په وخت كې يې ژوندكاوه
او خوا ږه شعرونه يې ويلي دي.

۱/۳۸- د آدم ديوان:

له آدم نه يو بشپړ ديوان پاتې دی چې نسخه يې نيمګړتياوې
او لوېدنې لري ، ترلاسه شوې پاڼې يې ۱۰۸ دی او ترلاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېناېي دوو نيمو ژبو بيتونو ته رسېږي او وايي:

د دو بين قلا به کړم پېکې د ږې وږي
برکت مي په اوازکي د کامل شسته (۱)

(۱۲) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغونى روښانى شاعر دى چې ميرزا-خان د روښانى شاعرانو په ډله کې يادکړى دى او د دولت په ديوان کې يې يوې اوږدې قصيدې ځاى نيولى دى.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان:

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره له شوې نه ده (۲).

(۱) ادبي ستوري، دليکوال اثر، دوهم ټوک، ۱ - ۲۴ مخونه.

(۲) هډ اپورتني اثر ۲۵ - ۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني ډوله ليکنې

روښانيانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده ، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوی کولای، اخوند درویزه ځان مجبور ګڼاه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر وليکي او زامنو او ملګرو يې پخپلو ليکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دليل ګڼاه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د زوی د کريمداد په وينا کې هم په ډاګه خوله تائيد شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانيانو سره د درویزه يانو مخالفت د دين او عقيدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنو په لمسه و.

له دې نه چې تېر شو د پخوانيو ويناوالو ځينې داسې ويناوې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پير او روښاني لارې يادونه نه لري ، خو د وينا الفاظ او معنی يې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا وېناوال هم د روښاني روښانه لارې لاروي دي او۔ دلته دغو هم د غسې وېناوال د وېناوو او لیکنو یادونه کېږي.

نه اټکل کوم چې د اکسان هم د روښانیانو وو خو څرنګه چې د وېناوو په ترلاسه شویو نمونو کې یې صراحت نشته نو ځکه پرېکړې حکم نه پرې کوم او د اوږدو او پلنو څېړنو په هیله یې د دې لیکنې په لمنه کې لښلیادر انځایم .

اخوند میا داد (۱)

اخوند میا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې یې په یو ولسمه پېړۍ کې ژوند کاوه، موږ په روښاني شجره کې د بایزید روښان یو لمسی چې د جلال الدین نوی دی، د میا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنۍ شجره کې د ده یو د تره کړوسی هم میا داد نومېږي .

۱/٤۰ ـ د میا داد شعرونه :

د میا داد یو هغه شعر چې د عبد الغني کاسي له جونګ نه زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او د خاصي صوفیانه حلقې (چې مخکې یاده شوه) سره اړه لري، هم دا ران د ده څو شعرونه د ملا ښایسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په ادبي ستورې کې خوندي کړي دي) قاضي عبد الحلیم اثر د ــــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه کېلی او د اتمانزو یې ښودلی دی، دده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰هق کال نه را وروسته اټکل کړې ده(۱) نه له دې کبله چې دده یوه لاسه شوې شعر دخاصې صوفیانه خلقې سره اړه لرې اټکل کوم چې اخوند میاداد په روښانی شاعرو، دده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نوکله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې دده په روحانیت سربېره دده روښانیت هم تر ې ترګوتو شي.

(۲) شیخ فرید

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او دوینا یې ټوټې ئې ترا پاتې دي.

۱/۴۱ - دشیخ فرید شعرونه:

دده یو شعر ښاغلی اش په خپل تذکره شاعران کې خوندي کړی اوله یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، را اخیستی دی.

ځرنګه چې له یوې خوا په تذکره شاعران کې(۳) دده

(۱): تذکره شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ راته کړې ده.

(۳): تذکره شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ويل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاريکيان (۱) کې د شيخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريدانو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کيږي چې د اشاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شاعرۍ شعرونو په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي سنګرونو (۲) کې خوندي کړی دی، د ده د اروښاني دوله شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وي.

(٤) آدين

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د خاصي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصي صوفيانه -

---

(۱): روښانيان د مغلو تاريکيان ۱۵۳ مخ (۲): ادبي سنګرونه، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱)
فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وي.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص
چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې
را اخیستی (۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولې دواړه ددې استدلال لاره
هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او
مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه وروسته د احمد او سعید
نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګوره: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): هماغه اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد دي (۱)
او د اسې چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو
وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه
يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد-
خليل په شعرو کې راوړی دی (۲) خو دده د شعر جوله او د
دولت شاعر دا پوړتنی بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي
چې دا شعر دې د همدې سعيد وي او نه د پېر بکړ و سندو نو
ترپيډ ا کېدو پوري په دې باب پريکړی حکم
نه کوم.

احمد (۷)

۱/٤٦ - دا احمد شعرونه:

د دولت په پوړتنی بيت کې د احمد نوم هم شته، چې-
ښايي دا به هم روښاني شاعر ؤ، د وينا پته يې چېر ته
نه وه، خو د کاسي په جونګ کې دا احمد په نامه يو شعر
خوندي دی او له بڼې نه يې ښکاري چې دا شعر به د روښاني-

---

(۱) : وګورئ : د دولت لواڼي ديوان.

(۲) : وګورئ : ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لومړی بیت داسې دی:

جنت یې روغ کړ په زړګونه   چې یې کې ناستې د جنتجونه

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړه حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې ړوله او دوی روښان ړوله وینا وال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینانو راتلونکې ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیرالبیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش.

۲ - خیرالبیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶۷ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش.

۴ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریخ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

۶ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلې مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوه ټوکه» د لیکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹۶۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٩ - دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د کتابخانې، ٣١٨ مخه.

١٠ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د کتابتون.

١١ - ديوان ميرزا هد افغاني په ١٣٣٤ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

١٢ - د ميرن اخان د ديوان يوه نيمګړې قلمي نسخه، د ليکونکي کتابتون.

١٣ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د همېش خليل چاپ، ١٩٥٩ ع.

١٤ - ديوان کريمداد، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه ١٩٦٤ ع.

١٥ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر و اشاعت سرحد خپرونه، ١٩٦٠ ع.

١٦ - ديوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکېډمۍ چاپ.

١٧ - د ملا بايسته خان قلمي جونګ، د ليکونکي کتابتون.

١٨ - صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ١٩٥٢ ع.

١٩ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

٢٠ - د روسي دورې انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ١٨٤٧ ع.

٢١ - د پښتو ادبياتو تاريخ، دوهم ټوک، د استاد حبيبي، ١٣٤٢ ش کال.

٢٢ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ١٣٥٣ هـ ش.

٢٣ - د پښتو نثر په زده کړې لارې، پښتو اکېډمي.

٢٤ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي ګستتنر چاپ.

٢٥ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوک، ١٣٤٩ هـ ش.

٢٦ - روښانيان د مغلو تاريکيان، عبدالاکبر خان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحاني رابطه اوروحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.

۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼاکې، سيدبهادرشاه ظفر کاکاخيل پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسير تاريخ، مير غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، ښاغلی رښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، هيش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، هيش خليل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېرهېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.

۳۴ - د خيبر ادب، مراد شينواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي ستوري، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو اليکو تذکره، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د ښاغلي رښتين مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکتر محمد شفيع لاهوری د مقالې: (بايزيد انصاری) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).

۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دارواښاد دوست محمد برېخ -
د روښنان د مکتب ديوه ناپېژندلي کتاب» ترسرليک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د ليکونکي «د پښتو يوه -
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۳۴۶ اټکال، نمری، د ښاغلی رښتین د قامی نسخی د پیژندگلوی مقاله.

٤٤ - د بریتانیا د کتابتون د پښتو خطي نسخو کتلاك، لندن، ۱۹۶۵ع.

٤٥ - د اروا ښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبی یادداشتونه.

٤٦ - د پیاوړی فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولی محمد سیال کاکړ یادداشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یادداشتونه.

٤٨ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

٤٩ - ادبي ستوري، دوهم ټوك، ۱۳۵۹ش، کابل.

٥٠ - خیرالبیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنوچاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library